

VYOBRAZENIA SV. AUGUSTÍNA V STARÝCH TLAČIACH VO FONDE STARÝCH A VZÁCNÝCH DOKUMENTOV ŠTÁTNEJ VEDECKEJ KNIŽNICE V BANSKEJ BYSTRICI

MGR. DANA CHALUPEKOVÁ

Following important figures in the cultural history of nations, we can also focus on the fine arts, which capture their legacy and help preserve them in various forms in the historical memory for future generations. Among such forms of fine arts are book illustrations, being a part of book culture. We find them hidden in the historical library collections, which form one of the most significant elements of our cultural heritage. The article deals with the depictions of St. Augustine in book illustrations of early prints authored by St. Augustine himself, which are deposited in the Collection of Old and Rare Documents of the State Scientific Library in Banská Bystrica.

Keywords: book culture; iconography; illustrations; library collections; early prints; St. Augustine; State Scientific Library in Banská Bystrica

 dana.chalupekova@fhv.uniza.sk

 Žilinská univerzita v Žiline
Fakulta humanitných vied
Katedra mediamatiky
a kultúrneho dedičstva

 <http://www.kmkd.fpv.uniza.sk/>

ÚVOD

Významné osobnosti v dejinách Európy ovplyvnili nielen filozofiu, teológiu, právo a kultúru národov všeobecne, ale ich existencia zasahuje aj umenie a dotýka sa aj odvetví akými sú napr. literatúra, poézia, hudba, architektúra či prejavy písomníctva (Spoločníková, 2010). Odkaz na tieto osobnosti nachádzame zachovaný pre nasledujúce generácie v kultúrnych dejinách a v historickej pamäti národov v rôznych podobách. Medzi takéto osobnosti patrí nepochybne aj Augustinus Aurelius, čiže sv. Augustín, ktorý svojou teológiou významne ovplyvnil vývoj kresťanstva v Európe a kresťanskú spisbu staroveku, do ktorej Augustín neodmysliteľne patrí a je súčasť základov, na ktorých spočíva moderná európska kultúra a vzdelanosť.

KTO BOL SV. AUGUSTÍN

Sv. Augustín sa narodil v roku 354. Vyrastal v africkom meste Thagaste v rodine člena mestskej rady. Jeho otec Patricius sa nechal pokrstiť až na sklonku života, jeho matka Monica bola horlivou kresťankou. Rodičia dopriali synovi to najlepšie vzdelanie. Absolvoval gramatickú školu v Thagaste a rétorické štúdiá v Madaure a v Kartágu. Po ich ukončení pôsobil ako učiteľ rétoriky. Po mystickom zážitku sa vzdal tejto profesie a uchýlil sa na statku v Cassiciacu, kde sa pripravoval na krst, ktorý prijal v roku 387. V roku 391 bol v Hippo Regiu vysvätený za kňaza a v roku 396 alebo 397 prebral úrad biskupa. Zomrel v roku 430, keď sa Afrikou valili germánske kmene Vandalov (Šubrt, 2005, s. 374 – 376). Augustín napísal nesmierne množstvo spisov po latinsky, ktoré sa zachovali až dodnes. Sám svoju spisbu rozdeľuje na tri časti: knihy, listy a traktáty. Viac než teológom túžil byť Augustín kazateľom. Kázať a šíriť svoju vieru, to bolo jeho najväčšou vášňou. V priebehu dejín len málo kazateľov vedelo uchvátiť svoje publikum tak dobre, ako Augustín. Mimoriadna sila jeho kázania a príťažlivosť jeho osobnosti tkvie v tom, že slová mu vyvierali priamo zo srdca a odzrkadľovali to, čím sám naozaj žil (Andoková a Horka, 2004, s. 11– 12).

Jedinečná životná cesta sv. Augustína, jeho monumentálny literárny odkaz, dlhodobý intenzívny vplyv myšlienok – to všetko priťahuje pozornosť dodnes. Jeho spisy sú zdrojom poznania nielen vte-

dajších spoločenských, kultúrnych a politických pomerov, ale aj dôležitým prameňom inšpirácie na poli filozofie, teológie či estetiky. Jeho myšlienky utvárali vývoj kresťanstva. Jeho myslenie dominovalo v stredoveku, ale aj neskôr v období reformácie a protireformácie. Obidve hnutia založili svoje argumenty na jeho učení. Augustín anticipoval Descartovo „cogito ergo sum“, ale aj Freudovo „nevedomie“. Za mnoho mu vďačia aj myslitelia ako Anselmus, Tomáš Akvinský, Luther, Pascal či Kierkegaard a jeho diela patrili medzi obľúbené knihy aj moderných filozofov (Raeper – Smith, 1998, s. 31).

V roku 2006 sa na Teologickej fakulte v Košiciach konalo prvé patristické sympóziu o sv. Augustíni. V súvislosti s ním publikovala Mária Spoločníková príspevok *Postava sv. Augustína vo výtvarnom umení, v ktorom upriamila pozornosť na postavu sv. Augustína vo výtvarnom umení. Uvádza, že „vdaka hmatateľným artefaktom môžeme dnes popri veľkom fonde písomníctva registrovať, obdivovať, zažívať imaginárne podoby a postrehy jeho všestrannej veľkosti, životných epizódach stvárnených a zachovalých v dielach dávnych, ale i nedávnych majstrov“* (2010, s. 38). Na základe tohto článku možno sledovať postavu sv. Augustína ako súčasť oltárnych plastík (Levoča, Sabinov, Košice), tabulových malieb (Spišská Kapitula, Bardejov, Pukanec, Jasov) či drevorezieb (Lendak) na Slovensku. Spomínaných majstrov výtvarného umenia, ktorí zanechali spomienku na sv. Augustína, však nachádzame aj v knižnej kultúre, ktorej je výtvarné umenie tiež súčasťou. Postavu Augustína stvárnil v knihách prostredníctvom knižnej maľby, neskôr knižnej grafiky, ktorá maľbu postupne od 16. storočia nahradila.

V našom príspevku sledujeme prostredníctvom knižných ilustrácií vyobrazenie postavy sv. Augustína v starých tlačiarach, ktoré sú uložené vo Fonde starých a vzácnych dokumentov Štátnej vedeckej knižnice v Banskej Bystrici (ďalej ako ŠVK BB). Historické knižničné fondy patria medzi reprezentatívne fondy našich knižníc a tvoria jednu z najvýznamnejších súčastí kultúrneho dedičstva v Európe. Predmetom skúmania boli tituly, ktorých autorom je sám Augustín, pričom sme predpokladali, že práve v nich sa budú nachádzať aj jeho vyobrazenia.

IKONOGRAFIA SV. AUGUSTÍNA

Meno Augustín pochádza z latinského „*augustus*“, čo znamená „*vznešený*“, „*majestátny*“. Niekedy sa

zamieňa s menom Gustáv, to ale pochádza zo severského „*Godstaver*“, čo znamená „*opora Gótov*“ (Vrtel, 2016).

Sv. Augustín býva vyobrazený:

- ako muž v stredných rokoch s krátkou tmavou bradou alebo bez nej,
- ako biskup či ako mních v čiernej augustiniánskej sutane, cez ktorú má niekedy oblečený pluviál,
- ako učenec v skriptóriu s knihou a s horiacim srdcom v ruke, ktoré je niekedy prebodnuté šípom,¹
- ako sedí pri pulte a píše,
- ako dáva mníchom rádové pravidlá,
- ako umýva pútnikom nohy a spoznáva v nich Krista,
- ako sedí v záhrade pod stromom a anjel mu ukazuje nápis „*Tolle, lege!*“²
- ako prijíma krst od sv. Ambróza v prítomnosti sv. Moniky,
- s dieťaťom s mušľou na brehu mora,³
- ako má v rukách model kostola či mesta (*Civitas Dei*)⁴,
- v spoločnosti ostatných latinských cirkevných otcov⁵ (Rulíšek, 2006).

V rámci jedného programového celku vystupovali cirkevní otcovia tiež spolu s evanjelistami, čím sa mohla zdôrazniť úloha evanjelistov ako zakladateľov procesu tradovania zjavenej pravdy v cirkvi (Gerát, 2001). Augustín sa stal patrónom teológov, rečníkov, profesorov, kníhtlačiarov a ako jeden z najdôležitejších cirkevných otcov aj zakladateľom rádového spoločenstva (Spoločníková, 2010).

Sv. Augustína si každoročne pripomíname 28. augusta.

VYOBRAZENIA SV. AUGUSTÍNA V STARÝCH TLAČIACH VO FONDE ŠVK BB

Pri hľadaní knižných ilustrácií so sv. Augustínom v starých tlačiach vo fonde ŠVK BB sme sa zamerali na tie diela, ktorých autorom je samotný Augustín. Takýchto tlačí sa v historickom fonde ŠVK BB nachádza celkovo pätnásť. Tlače boli vydané v 16. (1 tlač), 17. (1 tlač), 18. (12 tlačí) a v 19. (1 tlač) storočí. Vyobrazenia sv. Augustína nachádzame na **piatich tlačiach** a všetky sú súčasťou seminárnej knižnice:⁶

Najstaršia ilustrácia (Obr. 1 a Obr. 2) sa nachádza na titulnom liste prvého zväzku jedenásťzväzkového sú-

borného diela sv. Augustína. Dielo bolo vytlačené vo Frobeniovej tlačiarni v Bazileji v roku 1569. Kniha bola súčasťou súkromnej knižnice Gabriela Zerdahelyiho a je opatrená heraldickým exlibrisom biskupa. Na pravom aj ľavom okraji titulného listu sú postavy západných cirkevných otcov: sv. Hieronyma, sv. Ambróza a sv. Gregora. Postava sv. Augustína sa nachádza na pravom okraji nad sv. Gregorom. Okolo nich sú v rohoch znázornení aj štyria evanjelisti: sv. Marek, sv. Matúš, sv. Lukáš, sv. Ján. Každá z vyobrazených postáv si nesie svoje atribúty. Do stredu horného okraja grafiky je umiestnená Svätá Trojica. Sv. Augustín je vyobrazený ako biskup s atribútmi, ktoré označujú osobu biskupa: pluviál (biskupský plášť), mitra (biskupská čiapka) a biskupská berla (žezlo, palica). V ruke drží knihu, ktorá odkazuje na jeho vzdelanosť a na neho ako na učiteľa cirkvi. Znázornený je bez brady.

Obr. 1 Vyobrazenie sv. Augustína v prvom zväzku súborného diela sv. Augustína zo 16. storočia. Signatúra: svkbb-ZER 236

Obr. 2 Detail sv. Augustína

Na ďalšej ilustrácii (Obr. 3) pozorujeme vyobrazenie sv. Augustína s legendou. Odkazuje na ňu nápis „Tolle, Lege“ po oboch stranách dolného okraja a v strede otvorená kniha s textom Listu Rimanom 13, 13 – 14. Augustín je tu znázornený s bradou a aureolou, poukazujúcou na jeho svätosť, a aj ako biskup s atribútmi: pluviál, mitra, berla a pektorál (kovový kríž okolo krku). V pravej ruke drží horiace srdce, ktoré symbolizuje Augustínovo obrátenie. Nad ním pozorujeme Svätú Trojicu a úryvok z prvej knihy jeho spisu Vyznania: „Stvoril si nás pre seba Pane a nespokojné je naše srdce, kým nespočinie v Tebe“. Ilustrácia sa nachádza na patitulnej strane tlače. V ľavej dolnej časti ilustrácie vidíme aj autorove iniciály: I. M. Lerch f.. Tlač obsahuje vybrané spisy viacerých autorov, medzi nimi aj sv. Augustína. Vydaná bola

Obr. 3 Vyobrazenie sv. Augustína v diele Canonica Reformatio Hominis veteris, Per Decem dies zo 17. storočia. Signatúra: svkbbMS Ba BB 3930

v tlačiarni Jacoba Kürnera vo Viedni v roku 1691. Vďaka rukopisným provenienčným záznamom na titulom liste vieme identifikovať, že kniha pochádza zo seminárnej knižnice.

Nasledujúca ilustrácia (Obr. 4) zobrazuje sv. Augustína sediaceho nad knihou za písacím stolom. Vyobrazený je s bradou, aureolou a biskupský pluviál mu zopína srdce. Nad ním je vyobrazená Sv. Trojica. Ducha Svätého symbolizuje holubica, ktorá môže znázorňovať jeho zoslanie, a tým premenu v živote sv. Augustína. Rytina sa nachádza na frontispice a v pravom okraji pod ňou sú iniciály jej autora: A. Ehman. Cath. Sc. A. V. Tlače s touto ilustráciou sú vo fonde zastúpené v **dvoch exemplároch, teda v dvoch rozličných tlačiach**. Vydané boli v Augsburgu tlačiarom Mattheiom Riegerom v roku 1755.

Na poslednej piatej tlači (Obr. 5) vidíme Augustína ako učenca s knihou a brkom. Vyobrazený je

Obr. 4 Vyobrazenie sv. Augustína v diele *Meditationes, soliloquia et manuale* z 18. storočia. Signatúra: svkbbMS Ba BB 856 a svkbbMS Ba BB 5714

s bradou a aureolou. O pravé rameno sa mu opiera berla – atribút biskupa. Pred ním pozorujeme malú postavu anjela, čo by mohlo odkazovať na legendu, podľa ktorej Augustín počuje detský hlas, ktorý hovorí: „*Tolle, Lege*“. Ilustrácia sv. Augustína sa nachádza na frontispice knihy. Vydaná bola v Innsbrucku vo vydavateľstve Libraria Academica Wagneriana v roku 1869.

ZÁVER

Vo Fonde starých a vzácných dokumentov Štátnej vedeckej knižnice v Banskej Bystrici je uložených pätnásť tlačí, ktorých autorom je sv. Augustín. Sú súčasťou seminárnej knižnice, ktorú má ŠVK BB v správe. Majiteľom je Biskupský úrad v Banskej

Obr. 5 Vyobrazenie sv. Augustína v diele *De Catechizandis Rudibus* z 19. storočia. Signatúra: svkbbMS Ba BB 3935

Bystrici. Vyobrazenia sv. Augustína nachádzame na piatich tlačiach. Všetky boli vytlačené mimo územia Slovenska. Sv. Augustín je na ilustráciách zachytený ako učenec s knihou a brkom, ako biskup s atribútmi, ktoré mu prináležia (pluvial, mitra, berla, či pektorál) a objavuje sa na nich aj s aureolou, ktorá odkazuje na jeho svätosť. Obraz/ilustrácia sv. Augustína s horiacim srdcom alebo holubicou (symbol Ducha Svätého) môže znamenať Augustínov prerod v jeho živote. Niektoré tlače zachytávajú aj legendy so sv. Augustínom. Na všetkých ilustráciách sa objavuje Svätá Trojica a na tlači zo 16. storočia je Augustín v spoločnosti ostatných troch veľkých západných cirkevných otcov a štyroch evanjelistov.

Knižné ilustrácie ako výtvarné umenie sú dôležitou súčasťou knižnej kultúry. Prostredníctvom nich autor nevyjadruje iba svoje estetické cítenie, ale sledujeme cez ne aj kultúru spoločnosti a doby, v ktorej vznikali. Pri vyobrazeniach osobností autor zachytáva ich odkaz v dejinách, ktorý je trvácny, a tým ich pomáha uchovať v historickej pamäti pre nasledujúce generácie. Knižné ilustrácie nachádzame ukryté v knižničných fondoch a niektoré ešte len čakajú na svoje objavenie. Historické knižničné fondy tvoria významný prvok nášho kultúrneho dedičstva. Fond starých a vzácných dokumentov Štátnej vedeckej knižnice v Banskej Bystrici medzi také určite patrí. Osobnosť sv. Augustína si zaslúži našu pozornosť aj vo výtvarnom umení knižnej kultúry na našom území, čím sa dotvára jej celkový obraz v kultúrnych dejinách Slovenska.

POZNÁMKY

- ¹ Horiace srdce symbolizuje otriasajúcu udalosť Augustínovho obrátenia, o ktorej sám píše: „...keď som dočítal posledné slová vety, vtedy akoby zo žriedla vyrazilo v mojom srdci svetlo istoty a zahnilo všetky tóny pochybnosti (Statim quippe cum fine hujusce sententiae quasi luce securitatis infusa cordi meo, omnis dubitationis tenebrae diffugerim)“ (Simon, 2007, s. 225).
- ² Odkaz na slávnú scénu v záhrade, v ktorej sa Augustín so svojím priateľom Alipiom utiaha do záhrady v Miláne. Zmieta sa v pochybnostiach, bojujú v ňom dve vôle, z celého srdca túži byť skutočným kresťanom. Augustín sa vzdialil od Alipia a v úplnej samote začuje slová „vezmi, čítaj“ (tolle, lege). Vracia sa k Alipiovi a berie do rúk knihu listov sv. Pavla. „Uchopil som knihu, otvoril a začal som potichu čítať kapitolu, na ktorú najprv padli moje oči: „Žime počestne, nie v hýrení a opilstve, nie v smilstve a necudnosti, nie v svárach a žiarlivosti, ale oblečte si Pána Ježiša Krista a o telo sa nestarajte podľa jeho žiadostí.“ (Rim. 13, 13 – 14) (Simon, 2007, s. 225).
- ³ Ide o vyobrazenie legendárnej príhody, ktorá sa odohráva na morskom brehu, keď Augustín premýšľal o Božej Trojici. Malý chlapec pomocou mušle prelieval morskú vodu do jamky, čomu sa Augustín zasmial a povedal: „Ty by si chcel preliat more do jamky v piesku?“ Chlapec mu odpovedal, že skôr preleje more do jamky, než by mohol pochopiť tajomstvo Trojice (Pilařová, 2017, s. 40).
- ⁴ De civitate Dei (O Božej moci) je Augustínov spis, v ktorom uvažuje nad usporiadaním spoločnosti. V 22 knihách rozvíja myšlienku dvoch obcí: *civitas Dei* (obec Božia) a *civitas terrena* (obec pozemská). Spis vznikol v rokoch 413 – 425 ako reakcia na vyplienenie Ríma Vizigótmami (Conte, 2003, s. 605).
- ⁵ Ďalší západní cirkevní otcovia, ktorí boli zároveň považovaní za tradičných učiteľov cirkvi (doctor ecclesiae) a medzi ktorých sa radí aj Augustín sú Ambróz (339? – 397), Hieronym (347? – 420?) a Gregor Veľký (540? – 604). Vo veľkej miere sa zaslúžili o sformovanie cirkvi ako inštitúcie, jej nauky, organizácie aj liturgickej praxe (Gerát, 2001).
- ⁶ Fond starých a vzácných dokumentov ŠVK BB pozostáva z vlastného fondu knižnice a z Knižnice prvého kňazského seminára sv. Karola Boromejského. Seminárna knižnica patrí Banskobystrickej diecéze, ktorú má ŠVK BB v správe, jej majiteľom je Biskupský úrad v Banskej Bystrici. Do tejto knižnice patrí aj súkromná zbierka Gabriela Zerdahelyiho, druhého biskupa Banskobystrickej diecézy, zakladateľa kňazského seminára. Každá jeho kniha je opatrená heraldickým exlibrisom biskupa. Okrem toho sú jej súčasťou knihy, ktoré patrili do fondu knižnice jezuitskej rehole, ktorých príchod do Banskej Bystrice je datovaný do roku 1648. Zohrali významnú úlohu v šírení vzdelanosti v meste, ale aj v oblasti knižnej kultúry. Inkunábuly z tohto obdobia majú rukopisný záznam *Collegij S. J. Neosolij Cataloge Inscriptus Anno 1706* (Šovčíková 1996).

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- ANDOKOVÁ, Marcela – HORKA, Róbert. 2004. *Sv. Augustín. O kresťanskej náuke. O milosti a slobodnej vôli*. Prešov: PETRA, 2004. ISBN 80-89007-44-9.
- CONTE, Gian Biagio. 2003. *Dějiny římské literatury*. Praha: KLP, 2003. ISBN: 80-85917-87-4.
- GERÁT, Ivan. 2001. *Stredoveké obrazové témy na Slovensku. Osoby a príbehy*. Bratislava: Veda, 2001. ISBN 80-224-0643-0.
- PILAŘOVÁ, Kateřina. 2017. *Liturgické vybavení kostela Panny Marie Vítězné v Praze z dílny Otmaru Olivy*: [bakalárska práca]. Praha: Katolícká teologická fakulta, 2017.
- RAEPER, William – SMITH, Linda. 1998. *Myslenie západnej civilizácie. Základné filozofické a náboženské vplyvy od antiky po súčasnosť*. Bratislava: Návrat domov, 1998. ISBN 80-967954-1-4.
- RULÍŠEK, Hynek. 2006. *Postavy, atributy, symboly. Slovník křesťanské ikonografie*. Praha: Karmášek, 2006. ISBN 80-239-7434-3.
- SIMON, Attila. 2007. Čítanie a vyznanie. Interpretácia sv. Augustína Józsefa Balogha. In: *Slovenská literatúra*. 2007, roč. 54, č. 3, s. 218 – 229. ISSN 0037-6973.
- SPOLOČNÍKOVÁ, Mária. 2010. Postava sv. Augustína vo výtvarnom umení. In: *Košické historické zošity: zborník Dejepisného spolku v Košiciach 20/2010*. Košice: Štátny oblastný archív, 2010, s. 35 – 43. ISBN 978-80-970333-9-2.
- ŠOVČÍKOVÁ, Darina. 1996. Dejiny Knižnej kultúry v Banskej Bystrici. In: *Historické knižničné fondy na Slovensku. Zv. 2*. Martin: Matica slovenská, 1996, s. 39 – 52. ISBN 80-7090-406-2.
- ŠUBRT, Jiří. 2005. *Římská literatura*. Praha: OIKOYMENH, 2005. ISBN 80-7298-095-5.
- VRTEL, Ladislav. 2016. *Heraldica Sanctorum čiže slovné, ale tiež obrazové poučenie o heraldickom vyjadrení Najsvätejšej Trojice, Panny Márie, ako aj o zobrazovaní a rozpoznávaní jednotlivých svätcov v erboch*. Bratislava: VEDA, 2016. ISBN 978-80-224-1547-7.